



El Llatzeret de Maó, una fortalesa sanitària

Josep M. Vidal Hernández
Institut Menorquí d'Estudis

Al final del segle XVIII començava a Menorca la construcció d'una fortalesa destinada a aïllar, de tota la població espanyola, els viatgers i mercaderies de vaixells sospitosos de transportar malalties

contagioses. Avui, dos-cents anys més tard, aquesta construcció es conserva encara com un dels millors exemples arquitectònics testimoni d'una època de lluita contra les malalties epidèmiques.



Vista del Llatzeret de Maó des de Cala Teulera. El fet que la majoria d'aquestes instal·lacions es construïssin als ports i no a les fronteres terrestres es devia a què en el segon cas es feia pràcticament impossible tenir un control total de l'entrada de persones, i ja no s'hi esmerçaven esforços. Només en alguns casos es feia un cordó de soldats que ho evitaven.

■ ELS LLATZERETS MARÍ-TIMS: FILTRES SANITARIS PER A LES EPIDÈMIES

Els navegants que solcaven els mars en el segle XVIII, tant si anaven a la recerca de mercaderies com en missions bèl·liques, sabien que, a més dels nombrosos perills que havien d'afrontar per les circumstàncies inherents a la navegació –temporals al mar, atacs de pirates o de vaixells d'altres nacions–, hi havia altres enemics més insidiosos pel fet de ser mortals i invisibles, segons el molt encertat qualificatiu que els va donar l'historiador Carlo M. Cipolla. Aquests perills indetectables provenien de les malalties infectocontagioses que amenaçaven els viatgers en molts dels ports de les nacions amb les quals Europa mantenia intercanvis comercials, i, cosa que era més preocupant per a la política poblacionista dels estats mercantilistes, si les circumstàncies eren apropiades, el viatger o les mercaderies transportades pels vaixells podien a la vegada traslladar les malalties dels ports d'origen als de destinació, on podien afectar la població de forma greu.

Per impedir que passés açò es van crear unes instal·lacions anomenades llatzerets bruts o generals capaces de rebre, alhora, passatgers i mercaderies dels vaixells provinents de destinacions sospitoses sanitàriament i mantenir-los aïllats de les poblacions circumdants durant un període més o menys llarg, segons els casos. Aquest període d'incomunicació s'anomenava quarantena, perquè, en els seus orígens, durava quaranta dies, mentre que, amb el temps, es van anar establint diferents períodes d'aïllament segons les circumstàncies de cada cas. Passat aquest temps d'observació, si no s'havia manifestat cap malaltia, es considerava que les persones estaven lliures de qualsevol mal contagiós i, per tant, es podien mesclar amb la gent del país sense causar cap perill. En cas con-



trari, s'havia d'esperar que les malalties seguissin el seu curs i, per tant, que els malalts es curassin o morissin. Les actuacions sobre les mercaderies, de les quals era impossible saber si estaven contaminades o no –ja que no hi havia cap manifestació externa del fet–, consistien a dipositar-les en magatzems d'oreig per tal que l'acció de l'aire espargís les substàncies morbífiques –els imaginaris miasmes– o bé a sotmetre-les a l'acció de gasos que se suposaven destructors d'aquests miasmes.

És a dir, que els llatzerets generals no eren institucions per enclaustrar els malalts contagiosos d'una població durant una epidèmia, sinó per a persones i mercaderies que arribaven per mar a un país i que eren sospitoses sanitàriament, o que estaven malaltes, o contaminades –les mercaderies–, a les quals es tancava durant un temps fins a tenir la plena seguretat del seu bon estat sanitari, que els permetia una lliure circulació pel territori sense crear problemes de salut als seus habitants.

Que aquestes instal·lacions es construïssin als ports i que es destinessin, únicament, a rebre els viatgers i les mercaderies que arribaven per les fronteres marítimes d'un país, i que no hi hagués cap instal·lació similar a les fronteres terrestres, es deu al fet que en aquest darrer cas era pràcticament impossible un control total i no valia la pena esmerçar-hi esforços. Les úniques actuacions per evitar l'extensió per terra de les epidèmies eren la formació de cordons sanitaris constituïts per soldats armats que impedièren tot trànsit de persones i mercaderies. A més, els segles XVII i XVIII, el principal perill epidèmic, segons la percepció dels metges de l'època, provenia dels països del nord d'Àfrica i del Llevant, regions des de les quals només es podia arribar per terra al sud-oest europeu després de llargs viatges durant els quals els possibles infectats emmalaltien pel camí.

El Llatzeret és una construcció que presenta alguns trets d'estil neoclàssic i la seva estructura respon fidelment a les creences en matèria d'epidèmies de final del segle XVIII. A la foto, imatge de l'entrada a l'edifici.



■ EL PROBLEMA DEL LLATZERET ESPANYOL

Encara que aquestes instal·lacions existien als països mediterranis des d'abans del segle XVII –el primer llatzeret es va construir a Venècia l'any 1403–, a l'Estat espanyol no es va plantejar la necessitat d'una instal·lació permanent d'aquest tipus fins al mortífer rebrot de la pesta de Marsella de 1720. Tanmateix, la finalització de l'epidèmia sense que les seves conseqüències arribessin més enllà de la regió marselesesa va conduir a poc a poc a un relaxament de les precaucions sanitàries, i la idea de construir un llatzeret general a Espanya tornà a entrar en via morta, malgrat que es van fer diversos intents al llarg del segle que no varen reeixir per diverses causes, entre elles, molt particularment, els problemes econòmics.¹

La manca d'un llatzeret general on poguessin fer quarantena les naus que havien d'arribar a ports espanyols provinents de ports sanitàriament poc fiables no havia comportat cap problema seriós durant una bona part del segle XVIII, pel fet que el comerç marítim espanyol, majoritàriament, tenia Amèrica com a objectiu. Per açò, la durada del viatge entre els ports peninsulars i el continent americà era prou llarga perquè el mateix viatge actués com una quarantena i, per tant, si l'estat de salut dels viatgers era bo en el moment de l'arribada a port es podia considerar que no eren portadors de cap malaltia contagiada en terres americanes. Aquesta apreciació sanitària s'estalonava en el fet que l'única afecció infecto-contagiosa que des d'Amèrica amenaçava les costes espanyoles era la febre groga, malaltia que molts de metges no consideraven contagiosa –en el sentit de ser susceptible de contagi persona a persona– sinó que la suposaven endèmica i, per tant, d'origen local. N'era la causa la corrupció estival de les aigües i dels terrenys pantanosos dels llocs on es manifestava, motiu pel qual no era necessari ni útil controlar sanitàriament els vaixells provinents d'Amèrica, els quals, segons aquestes teories, no tenien cap responsabilitat en l'extensió de les epidèmies de febre groga.

Aquesta situació va canviar a final del segle XVIII, quan la Corona espanyola va firmar la pau amb els països riberecs del nord d'Àfrica, la qual cosa va tenir com a con-

seqüència immediata l'aparició d'un important moviment comercial entre Espanya i aquests països. La nova conjuntura va tenir una important repercussió sanitària per a Espanya. Per primera vegada en molts anys, els ports espanyols van rebre vaixells carregats de viatgers i mercaderies que arribaven directament de regions on la pesta era una malaltia endèmica. A més, a aquest fet calia afegir-hi que la durada dels viatges entre els ports africans i les costes espanyoles era notablement més curta que la dels viatges entre les colònies americanes i la metròpoli.

La pesta, a diferència de la febre groga, era coneguda com a malaltia que es contagiava de persona a persona i, encara que al llarg del segle XVIII havia començat el seu declivi a l'Europa occidental, la gent de l'època no n'era conscient, sinó que, al contrari, el record de les devastadores epidèmies dels segles anteriors feia que tothom considerés la pesta com el principal perill sanitari que podia amenaçar les ciutats europees.

Per tot açò la nova situació va ser percebuda com un problema per les autoritats espanyoles, problema que s'havia de resoldre si es volia mantenir i augmentar l'incipient i rendible comerç mediterrani. La solució adoptada per Floridablanca va ser posar en execució el projecte tant temps posposat de la construcció d'un llatzeret general espanyol, i per açò va ordenar l'inici de les obres l'any 1787.

El detonant que va fer patent a la Corona espanyola la necessitat urgent de construir una instal·lació d'aquest tipus fou el retorn, l'any 1785, dels esclaus espanyols alliberats a Algèria amb motiu del tractat de pau firmat amb la regència algeriana. Els espanyols repatriats arribaven d'una regió sanitàriament contaminada, i per açò havien de passar quarantena abans de ser admesos al país; però eren molts, 268 homes, i no hi havia cap lloc de la costa espanyola habilitat per poder-los acollir adequadament durant la quarantena. Es van fer diverses propostes per aconseguir instal·lar els antics esclaus que tornaven a la seva pàtria, i finalment es va decidir que fossin enviats a l'illa de Menorca, on hi havia un petit llatzeret al port de Maó construït en època anglesa.² Les instal·lacions, tanmateix, van resultar massa petites per donar cabuda a

En el punt d'encreuament de les dobles muralles interiors hi havia una petita capella circular, com mostra la fotografia, i a cada costat un seguit de cel·les perquè els que feien quarantena poguessin escoltar missa. A més dels edificis per a passatgers, la fortalesa disposava d'infermeria, horts per conrear i cisternes i pous per al subministrament d'aigua.



L'estructura consistia bàsicament en un espai delimitat per una doble muralla de forma poligonal de poc més de set metres d'alçada. Entre els murs es mantenien en quarantena totes les mercaderies i viatgers, per evitar la possible propagació en cas de ser sospitosos.



Des de la zona denominada de la patent bruta s'accedia als dos cementiris (un per a catòlics i un altre per a persones d'altres religions) per acollir als possibles difunts. L'accés a aquests cementiris es feia sense haver de passar per les altres patents, i així s'evitava la propagació de l'epidèmia.

tanta gent, i els repatriats van acabar en un campament provisional, fet amb barracons de llenya i tendes de campanya, a l'illa d'en Colom, un illot de la costa nord de Menorca, on finalment van fer la quarantena sense gaires incidències.

Una cop resolt aquest problema puntual, l'administració espanyola es va decidir a donar una solució definitiva al problema de la protecció sanitària dels seus ports, i Floridablanca ordenà, l'any 1787, la construcció d'un llatzeret general on poguessin passar la quarantena els vaixells que anaven cap a ports espanyols.³ El lloc escollit per construir-lo, d'entre tots els que s'havien proposat al llarg del segle, fou precisament l'illa de Menorca, allà on havien enviat els repatriats d'Algèria. Però l'indret concret on s'havien d'aixecar les edificacions no va ser a l'illa d'en Colom, on havien anat a parar els que van fer la quarantena, sinó en una península anomenada de Felipet, situada a prop de la bocana del port de Maó i unida a la riba nord per un estret istme.

■ L'ELECCIÓ DE MENORCA

Els motius de l'elecció de Menorca entre totes les candidatures proposades no s'han trobat explicitats en els documents coneguts. Existeix una interpretació ben intencionada que van imaginar alguns autors menorquins del segle XIX, i que alguns repetiren el segle XX, que opinaven que l'elecció es degué al fet que no hi va haver cap mort de pesta, i gairebé tampoc de malalties comunes, entre els esclaus confinats a l'illa d'en Colom, circumstància que fou interpretada com una prova que l'ambient de l'illa de Menorca era molt saludable i, per tant, apropiat per construir-hi un llatzeret. Malgrat que no sigui possible assegurar categòricament que aquesta apreciació intervingués d'alguna manera en la decisió presa a Madrid, sembla més



lògic pensar que l'elecció del lloc va estar orientada per factors més pràctics.

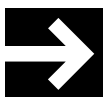
Un d'aquests factors seria, sens dubte, el fet que Menorca és una illa i alhora la terra espanyola més allunyada del continent –sense comptar les Canàries o les colònies, unes i altres situades massa enfora per construir-hi un llatzeret d'utilitat per a la metròpoli–, i l'emplaçament triat a l'illa de Menorca fou una península situada a la riba nord del port de Maó i unida a la costa per una estreta llengua de terra. Tot açò feia que, si s'arri-

bava a produir una epidèmia a l'interior del llatzeret, les possibilitats que afectés el territori peninsular espanyol fossin molt baixes, ja que la malaltia hauria de saltar moltes barreres per arribar al continent; i açò no hauria estat així en els altres emplaçaments, situats, tots menys Alcúdia, en terres peninsulars.

Un altre dels factors que, sens dubte, devia influir en l'elecció és el fet que Menorca és la terra espanyola més oriental, i, per tant, la primera escala natural per als vaixells que venien del Llevant i del nord d'Àfrica de retorn cap a Espanya, els quals, com s'ha vist, eren els principals candidats a fer quarantena perquè arribaven de països on la pesta era endèmica.

Finalment, també podia haver influït en la tria la gran capacitat del port de Maó, a l'interior del qual podien maniobrar esquadres senceres, i encara més la seva peculiar forma, una estreta llengua de mar que s'endinsava profundament dintre l'illa, la qual cosa oferia un refugi segur fins i tot enfront dels temporals més durs.

Fossin quins fossin els motius de la decisió presa pel govern espanyol, la realitat és que va decidir instal·lar un llatzeret al gran port menorquí i que, malgrat que l'ordre definitiva de construcció es va firmar amb data de 14 de setembre de 1787, la mancança de recursos econòmics va fer que la decisió estatal no tingués cap conseqüència



pràctica. Amb les coses en aquest rumb, l'any 1792 hi va haver un nou episodi de pesta a Algèria que va posar una vegada més de manifest la necessitat peremptòria de comptar amb una instal·lació per fer-hi la quarantena com a defensa sanitària dels territoris espanyols. Per açò aquest mateix any van visitar la península escollida al port menorquí per construir-hi el llatzeret quatre tècnics de l'administració reial amb dos tècnics designats pel propietari dels terrenys, el senyor Miquel de Vigo, per acordar el preu i les condicions de compra. L'ordre d'inici de les obres no es va donar fins al 3 de juliol de l'any següent, i la primera pedra de l'edificació es va posar el dia 15 de setembre de 1793.⁴

El fet que Menorca és una illa i a l'hora la terra espanyola més allunyada del continent –sense comptar les Canàries o les colònies, situades massa enfora– va ser determinant per a les autoritats de Madrid a l'hora de decidir l'emplaçament del llatzeret. A més, l'illa era la primera escala natural per als vaixells provinents de l'Àfrica, principals candidats de la pesta.

■ LES OBRES DE MAI NO ACABAR

En aquesta primera etapa, els treballs es van dur a terme sota la direcció de l'enginyer militar Manuel Pueyo, i tres anys més tard ja s'havia construït un dels quatre departaments que havien de tenir les instal·lacions del llatzeret. Així, el 15 d'agost de l'any 1797 els jurats de Maó prenién possessió de la part del llatzeret finalitzada i emmurallada i descarregaven un carregament de cotó provinent d'Esmirna per expurgar-lo. Les obres, però, es van frenar l'any següent perquè s'havien esgotat els doblers que la Corona els havia destinat i perquè s'havia reduït el nombre d'obrers a trenta.

L'aturada de les obres fou total a partir de final d'aquest mateix any 1798, perquè l'illa fou reconquerida, per darrera vegada, pels anglesos, els quals no tenien cap interès en una obra sanitària només pensada per afavorir el comerç espanyol. Els nous amos de Menorca en tenien prou amb el petit llatzeret que ells mateixos havien construït a l'illa de la Quarantena del port de Maó

durant la seva anterior ocupació per cobrir les seves necessitats en matèria sanitària.

Quatre anys més tard Menorca fou retornada a la Corona espanyola gràcies al tractat d'Amiens i, molt prest, es va recuperar el projecte de la construcció del llatzeret del port de Maó, encara que les obres no es varen reiniciar fins l'abril de 1803, quan arribaren 10.000 duros de l'administració central per pagar els obrers. Els treballs es van iniciar amb molta empena, dirigits ara per l'enginyer Guillem Casanova, i, fins i tot,

per augmentar la celeritat en la construcció sense afectar les despeses, es va recórrer a quadrilles de presos procedents de Mallorca que van ser obligats a contribuir en els treballs d'edificació.

Malgrat les bones intencions, les obres no progressaren al ritme previst ja que patiren diverses interrupcions causades pels avatars que afectaren l'illa. Així, els anys 1803 i 1804, es produeixen aturades a causa de la necessitat d'emprar les instal·lacions inacabades per acollir la quarantena de passatgers i mercaderies que viatjaven en vaixells on s'havien manifestat casos de febre groga. Un altre motiu d'alentiment dels treballs fou la necessitat de destinar ocasionalment els treballadors que construïen el llatzeret a d'altres missions, com passà l'any 1805, quan una suposada amenaça d'un desembarcament enemic, que finalment no va tenir lloc, va fer que les autoritats enviessin els treballadors del llatzeret a col·laborar en les tasques de defensa de l'illa.

Aquest mateix any, passades totes les alarmes, es donà una nova i definitiva empena a la construcció de l'edifici sanitari amb la incorporació de nous treballadors, fins arribar a un total de 500. D'aquesta manera, la construcció s'acabà sense més entrebancs el setembre de 1807, i el dia primer d'octubre el bisbe de Menorca va benir la capella del llatzeret, que fou dedicada a l'advoca-

Les instal·lacions del Llatzeret van tardar gairebé 20 anys a poder ser utilitzades, ja que les obres de construcció van patir diversos retards a causa de la manca de diners i dels conflictes a què va haver de fer front Menorca durant aquests anys. D'altra banda, la fortalesa va tenir altres usos abans de ser un espai per a l'aïllament, amb funcions d'hospital, caserna i presó.



Tots els vaixells que arribaven a Maó havien de dur una patent, un certificat estès per una autoritat competent sobre l'estat sanitari del país d'origen. L'espai del Llatzeret es dividia entre el departament de patent sospitosa (sense pesta declarada) i el de patent bruta o tocada (amb epidèmia declarada). Un espai distribuïdor (a la foto) separava els dos departaments.



ció de Sant Sebastià. Tanmateix, aquesta inauguració no va tenir resultats pràctics, ja que la nació es trobava immersa en la guerra del francès, i l'administració sanitària de l'estat central, gairebé inexistente, no donà cap provisió per iniciar el funcionament del nou edifici sanitari.

A partir d'aquí començà un llarg període de deu anys en els quals els edificis del Llatzeret foren emprats per a usos diversos, segons les necessitats de cada situació. Així, encara que s'utilitzà en algun moment com a lloc de quarantena, serví també com a hospital, com a caserna i, finalment, com a presó. D'aquest darrer ús cal fer esment que entre els seus murs foren tancats una part dels presoners de l'exèrcit del general Dupont, el quals, per a desgràcia seva, al cap de poc temps foren traslladats a l'illa de Cabrera, on van ser abandonats a la seva sort i la major part van morir.

Tots aquests usos inadequats de les instal·lacions de quarantena van acabar deteriorant les construccions d'una manera important, la qual cosa motivà que, quan l'any 1816 el govern de Ferran VII decidí que s'havia de dedicar el Llatzeret a la missió per a la qual s'havia construït, fos necessària la realització d'importantes obres de reparació per aconseguir retornar-lo al seu estat original. Aquesta nova intervenció va durar gairebé un any, i finalment, el 17 de juliol de 1817, va tenir lloc la inauguració definitiva de les instal·lacions, encara que no es va rebre cap vaixell fins l'1 de setembre de 1817. Aquesta primera nau fou una bombardera espanyola de nom Antonia comandada pel patró Juan Capodónico.

■ UN ESPAI PER AÏLLAR

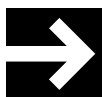
L'arquitectura dels edificis del Llatzeret de Maó presenta alguns trets de l'estil neoclàssic, i la seva estructura reflecteix d'una manera fidel les creences en matèria de control d'epidèmies vigents a final del segle XVIII.⁵ Bàsicament, aquesta estructura consistia en un espai delimitat per una doble muralla de forma poligonal de poc més de 7 metres d'alçada amb una separació de 12 metres entre els dos llençols de la muralla i amb una torre de vigilància en cadascun dels vèrtexs. L'espai interior era dividit en quatre parts gairebé iguals per dues dobles

muralls perpendiculars, a manera de diàmetres del recinte poligonal, unes orientades en el sentit N-S i les altres, en el sentit E-O.

Aquest esquema constructiu donava lloc a una estructura de departaments: l'espai que quedava a ponent de la doble muralla N-S era el departament de la patent sospitosa, o simplement la patent sospitosa, on hi havia els edificis i els magatzems per als viatgers i les mercaderies arribats de ports en els quals no hi havia pesta declarada però la malaltia hi era endèmica, i per tant mai no hi havia prou garanties sanitàries –el nom de patent feia referència a les patents de sanitat, document que obligatòriament havien de dur els vaixells en aquella època i que consistia en un certificat estès per una autoritat competent on es feia referència a l'estat sanitari del port d'origen. La doble muralla E-O establia una divisió en la patent sospitosa entre l'espai destinat a l'allotjament de persones, que quedava al costat nord de la muralla, i el que contenia els magatzems de les mercaderies, que quedava al sud.

El departament que restava a llevant de la muralla orientada en el sentit nord-sud era el de patent bruta o tocada, que rebia els viatgers arribats de ports on hi havia epidèmia de pesta declarada o els viatgers que anaven en un vaixell en el qual durant el trajecte o a l'arribada a port algun dels passatgers o mariners havia emmalaltit de pesta o d'una malaltia sospitosa de ser epidèmica. També en aquest cas la muralla en direcció llevant-ponent separava la part dels passatgers dels recintes destinats a les mercaderies.

Al costat de llevant del departament de patent tocada s'adossava un recinte de forma triangular, inclòs dintre la doble muralla general però separat per una muralla simple del departament veí. Aquest clos era la patent empestada destinada exclusivament a rebre malalts de pesta, i per tant només contenia uns edificis per a malalts, anomenats eufemísticament infermeries, i cap construcció per a mercaderies. Al costat nord d'aquest recinte, i sempre dins els límits generals del Llatzeret definits per la doble muralla exterior, hi havia dos cementiris, un per als catòlics i l'altre per a persones d'altres religions. La patent empestada era l'única que te-



nia accés directe als dos cementiris per poder traslladar els previsibles difunts sense haver de passar per les altres patents.

El propòsit d'aquesta estructura arquitectònica era l'aïllament en relació amb l'exterior d'aquells que feien quarantena: aquesta era la missió de la primera muralla i de les torres de vigilància perimètriques. Els departaments, al seu torn, aïllaven uns viatgers dels altres segons l'estat de salut, i tots ells, de les mercaderies transportades pels vaixells. Açò ho havien d'aconseguir les muralles internes i una torre de vigilància enmig del recinte, encara que la separació entre persones i mercaderies tenia una excepció en el fet que els patrons i els escriptors, responsables de la càrrega dels vaixells, habitaven en uns pavellons situats en el mateix departament que els magatzems, segurament per poder vigilar de prop la càrrega dipositada als magatzems per descontaminar-la.

Cada departament, a més dels edificis per als passatgers, comptava amb una infermeria per atendre malalties corrents, un hort per conrear verdures i hortalisses per alimentar els confinats i pous i cisternes per subministrar-los aigua i per a les tasques de desinfecció de les mercaderies. En darrer terme, en el punt d'encreuament de les dobles muralles interiors, hi havia una petita capella circular, i a cada costat, una sèrie de cel·les per tal que els que feien quarantena poguessin escoltar missa. Aquestes petites habitacions eren agrupades en dos conjunts, cadascun a diferent costat de la muralla i, per tant, comunicats l'un de l'altre per assegurar la impossibilitat de contacte entre els viatgers de la patent bruta i els de la sospitosa durant la celebració de la missa.

L'estructura del llatzeret l'havia de completar un quart departament, dit de patent neta, que no s'arribà a construir mai i que s'hauria destinat a acollir els empleats del llatzeret que no tenien contacte amb els confinats i els viatgers i les tripulacions que venien de països sanitàriament no sospitosos –europeus en la seva major part– i que no duïen malalts a bord ni havien tingut contacte, durant la seva travessia, amb vaixells amb malalts o provinents de països amb pesta. Segons algunes normatives,

els passatgers d'aquests vaixells havien de passar el que es deia una quarantena d'observació de tres o quatre dies com a mesura de seguretat, separats de les altres persones que feien quarantena que hi pogués haver a la institució sanitària.

El fet que el departament de la patent neta no s'arribés a construir mai va fer que el quadre teòric descrit fins aquí no és pogués aplicar a la pràctica d'una manera rigorosa, i per açò es va haver de cercar una solució per a tota la gent que hauria anat a parar a aquesta patent si hagués existit. En el cas dels viatgers dels vaixells amb patent neta, la solució fou eximir-los de fer quarantena ni que fos de pocs dies –encara que hi va haver èpoques en què es van fer intents per instaurar les quarantenes d'observació– i, per tant, no se'ls va haver d'allotjar al llatzeret. En canvi, els empleats de la institució sí que hi van haver de viure, i com que no existia un departament especial per a ells van haver de viure en algun dels departaments destinats als que feien quarantena, encara que, evidentment, és de suposar, més o menys aïllats d'ells. Aquesta hipòtesi, que no hem pogut documentar perquè les informacions de què disposem no fan referència a com es va resoldre el problema, ens ve suggerida pel fet que si no hagués existit cap mena de separació entre els empleats i els confinats la funció d'aïllament del llatzeret hauria perdut una bona part de la seva eficàcia, tret que se suposi que es duia a terme un enclaustrament gairebé indefinit dels empleats. Per tant, hem de creure que, d'alguna manera, s'habilità una separació en algun dels departaments per aïllar els habitacles dels guardes i els responsables sanitaris de les instal·lacions del llatzeret. Aquesta possibilitat, que no es fonamenta en els plànols coneguts del complex sanitari, podria explicar, tanmateix, l'existència d'unes muralles interiors no esmentades abans que no corresponen a cap sector de les dobles muralles i que s'identifiquen, clarament, en algun dels dibuixos de l'època on apareix la imatge del recinte.

■ UNA COMPETÈNCIA CONFLICTIVA

Una qüestió delicada que es va haver de resoldre quan arribà el moment de la posada en marxa definitiva del llat-

zeret fou la de determinar com s'havia d'organitzar i, sobretot, quina entitat l'havia de regir i de qui havia de dependre aquesta direcció. Els jurats de Maó, que eren els responsables des de feia segles de la sanitat marítima del port per mitjà de la Junta de Sanitat Municipal –encara que els darrers anys l'administració central havia introduït canvis que pretenien retallar les competències municipals–, van intentar per tots els mitjans que la responsabilitat de regir el nou llatzeret recaigués en aquestes juntes.⁶ Per açò, a mesura que



s'atracava el dia de la inauguració de les instal·lacions, van fer arribar diverses peticions a Madrid sol·licitant que s'acceptés la Junta de Sanitat Municipal com a rectora de la nova institució, peticions que no van ser escoltades; així, poques setmanes abans de l'entrada en funcionament de l'establiment sanitari, la Corona creà una Junta Superior del Lazareto de Mahón que havia de regir-lo amb total independència de les autoritats municipals.

Si bé en aquesta nova entitat hi havia representants municipals i, més concretament, el jurat major en tenia la vicepresidència, la realitat era que estaven en franca minoria dintre la junta. A més, i açò era el pitjor per als representants del poder municipal, no només era independent de qualsevol institució illenca, sinó també regional, i tan sols havia de donar compte de les seves actuacions davant la Junta Suprema del Regne, encara que el capità general de les Balears es reservava determinades prerrogatives damunt seu.

El president de la junta del llatzeret era, en èpoques absolutistes, el general governador de l'illa, i, en èpoques constitucionals, el cap polític de les Balears, que era un càrrec equivalent als ja desapareguts governadors civils. La resta de membres eren, a més del jurat major ja esmentat, amb responsabilitat de vicepresident, dos membres del consistori, una persona que hagués ocupat el

càrrec de cònsol en algun país del llevant mediterrani, un representant dels comerciants maonesos, un altre dels hisendats, el comandant del resguard de rendes, el capità del port, un metge consultor i un secretari. Tots aquests càrrecs eren gratuïts, almenys sobre el paper, tret del de metge consultor, dotat amb 500 duros anuals com a gratificació.

Aquesta junta tenia la responsabilitat general del llatzeret i de la sanitat del port de Maó, és a dir, era l'encarregada, per una banda, de l'organització de la

institució sanitària i de la seva economia, i, per l'altra, de prendre les mesures preventives, en relació amb els vaixells arribats al port, que considerés més adients en cada cas. La gestió quotidiana del llatzeret, però, era responsabilitat de persones que en tenien l'encàrrec de la junta i rebien un sou a canvi de la seva feina. Així, hi havia un alcaid, que era el cap administratiu de la institució i també l'encarregat d'assegurar el compliment de les incomunicacions de passatgers i de la desinfecció de mercaderies decretades per la junta. La gestió sanitària de les instal·lacions, la duïen un metge i un cirurgià, que havien de viure al llatzeret i atendre mèdicament tots els malalts que poguessin arribar amb els vaixells i, eventualment, els possibles afectats de malalties contagioses –aquesta doble funció fou discutida moltes vegades pel perill que hi havia, segons les teories de l'època, de passar la malaltia infectocontagiosa d'un malalt als altres.

Completava el quadre d'empleats del llatzeret un capellà i un sagristà, que tenien cura dels serveis religiosos, i un grup de guardes de sanitat, que vigilaven els confinats i les mercaderies per assegurar la incomunicació dels primers i l'aïllament de les segones; el nombre de guardes podia variar segons les necessitats de cada moment. En darrer terme, hi havia altres empleats fora del llatzeret, com el diputat de sanitat de cala Esfonts –una



cala a la riba sud del port on s'aixeca el poble des Castell– i el de la consigna –un edifici de sanitat on anaven els capitans a fer les declaracions, situat al moll de Maó.

■ TEORIA I PRÀCTICA DE LES ACTUACIONS A LES QUARANTENES

El funcionament de tot l'aparell sanitari, explicat en forma resumida i segons es descrivia en el reglament aprovat –després veurem com a la pràctica només es complia en part–, començava amb l'interrogatori que el diputat de sanitat des Castell –un poble situat vora la bocana del port, a la riba sud– feia als patrons dels vaixells que arribaven al port de Maó, durant el qual havien de presentar la documentació sanitària que duïen, és a dir, la patent de sanitat.⁸ A partir del contingut de la patent, i segons el resultat dels interrogatoris, el capità del port assignava un lloc per a l'ancoratge del vaixell: si la patent era bruta o les circumstàncies de la navegació fins a l'illa ho aconsellaven –contactes pel camí amb vaixells sanitariament tocats, natura de les mercaderies transportades– el vaixell anava a parar a cala Teulera, una cala interior situada al sud de l'istme que unia la península del Llatzeret amb la riba nord del port; si la patent era només sospitosa, havia d'ancorar a la cala de Sant Jordi, situada al nord de l'esmentat istme, sempre a l'interior del resguardat port de Maó. D'aquesta manera, l'estructura de patents que caracteritzava les instal·lacions del Llatzeret es traslladava, d'alguna manera, a les aigües que l'envoltaven.

Més tard, el patró del vaixell anava a l'edifici de la consigna, als molls de la ciutat de Maó, on el capità del port i el metge consultor comprovaven la documentació sanitària que duïa i el sotmetien a un altre interrogatori. Si es considerava necessari, es procedia a una inspecció visual dels passatgers i de la tripulació del vai-

A la pràctica, les coses anaven de forma molt diferent: algunes quarantenes es feien dins els vaixells, ja que l'edificació presentava moltes mancances i només es podia mantenir amb els diners que pagaven els patrons pels serveis que rebien. La junta rectora va haver de fer front a les nombroses protestes dels confinats sans, per la precarietat de la instal·lació.

xell, i també de la càrrega, i al final de tots aquests tràmits es fixava la quarantena que havien de seguir i el departament on havien de fer-la. Si en la càrrega, segons les idees de l'època, hi havia mercaderies susceptibles de transmetre la pesta, s'havien de desembarcar i descontaminar-les. Aquestes mercaderies, anomenades contumaces, eren principalment roba, cotó i, en general, tot tipus de materials porosos en els quals es creia que es podien amagar els miasmes.

Els passatgers, una vegada desembarcats, anaven a un perfumador, on rebien –ells i la roba que duïen– l'acció de gasos pretesament destructors de miasmes però que bàsicament destruïen olors que es creïen associades als miasmes deleteris, fins al punt que la desaparició d'aquestes olors es considerava prova inequívoca de la destrucció dels miasmes. Un cop dut a terme aquest tràmit, els passatgers podien anar a viure als edificis que se'ls designava fins que s'acabava la quarantena.

Quant a les mercaderies, tenien tractaments diferents segons la seva natura. Les més resistents eren sotmeses a l'acció de diferents gasos, fins i tot més actius que els que s'empraven amb les persones, en un procés que es deia de fumigació. Les que podien estar a la intempèrie es dipositaven sobre bancs de pedra a l'aire lliure perquè el vent se n'endugués els miasmes i les més delicades es dipositaven dintre els magatzems per protegir-les de la pluja, però perquè l'aire pogués fer el seu efecte netejador de miasmes les parets d'aquests magatzems tenien unes grans obertures que permetien la lliure circulació de l'aire a l'interior.

Un cop transcorregut el temps fixat inicialment per a la quarantena, i si durant aquest període no es produïa cap incident, és a dir, no apareixia cap malalt contagiós, es feia una altra visita a la tripulació i als passatgers, i

La missió de la primera muralla i de les torres de vigilància perimètrica (a la foto, la torre sud) era precisament fer efectiu l'aïllament en relació amb l'exterior d'aquells que feien quarantena.



La torre central servia per vigilar que els viatgers amb diferent estat de salut no es barreassin.



si es confirmava que tot estava en ordre, totes les persones eren admeses a lliure pràctica, és a dir, podien desembarcar i anar a la vila de Maó o, si tenien una altra destinació, se'ls expedia un certificat d'haver fet la quarantena i, mostrant-lo, podien ser admesos a qualsevol port espanyol. De totes maneres, açò no significava que el vaixell pogués partir tot d'una, perquè les càrregues, si no havien estat descontaminades per un dels processos químics de fumigació, normalment havien d'estar en quarantena més temps que les persones, fins que es considerava que no constituïen cap perill sanitari.

Tot açò, tanmateix, eren ordinacions teòriques, però a la pràctica les coses anaven d'una manera diferent. La realitat és que en condicions normals les mercaderies es traslladaven als magatzems d'oreig o als perfumadors, però les persones es quedaven als vaixells. L'explicació d'aquest fet contradictori amb la missió que havia de complir el llatzeret és molt simple, i s'ha de cercar en les circumstàncies econòmiques de la institució.

Segons els estatuts que regien el llatzeret, no havia de disposar de més diners que els que recaptés de les quarantenes, és a dir, els que pagaven els patrons pels serveis que rebien. Però amb aquests diners s'havien de pagar no només les despeses que ocasionaven els vaixells sinó també tots els sous dels empleats de la institució i les despeses de manteniment de tot l'immens complex arquitectònic. Així, encara que no s'ha fet mai un estudi del tema, sembla clar que els ingressos per quarantena no podien cobrir totes aquestes despeses. En aquest sentit, hi ha un informe molt significatiu de Felip Monlau, que va fer una visita d'inspecció al llatzeret l'any 1853, on s'explica que en una època tan tardana com aquesta la situació de la institució continuava sent precària.⁹ De fet, podríem dir que l'Estat va construir l'edificació i la va lliurar a la Junta de Sanitat sense cap moble ni estris de cap tipus, i que mai no va aconseguir arrebregar prou doblers per suplir totes les mancances, cosa que només va fer d'una manera molt parcial.

Davant d'aquesta situació d'indigència no és estrany que ni la gent volgués ocupar les instal·lacions del llatzeret per la manca del mobiliari més simple –a part de l'an-

goixa que podia significar psicològicament tancar-se dintre el recinte emmurallat– ni la junta tingués cap interès a fer complir la llei per estalviar-se complicacions. Així, la situació normal era que la gent fes la quarantena dintre els vaixells en què viatjaven, vigilats pels guardes que eren a bord i a les ribes de cala Teulera, per assegurar que no poguessin baixar a terra ni comunicar-se amb ningú. És probable, per tant, que, en condicions normals, només els patrons i els escrivans desembarquessin al llatzeret, pel fet que, com hem dit abans, eren els responsables de les mercaderies transportades pels vaixells i no sembla que s'arrisquessin a deixar-les sota la vigilància, alguna vegada més teòrica que real, d'uns guardes de sanitat en uns magatzems oberts, o a l'aire lliure, on podien ser robades.

És important tenir en compte, tanmateix, que en els casos d'una situació epidèmica greu, com la que originà la febre groga de 1821, la presència de vaixells amb nombroses persones infectades feia que la situació de tolerància fos substituïda per una altra on el reglament se seguia al peu de la lletra. En aquests casos, tots els passatgers i els mariners eren obligats a desembarcar i eren internats al llatzeret, no només per a un millor control del seu estat de salut, sinó també per procedir a desinfeccions completes dels vaixells amb els procediments de l'època –neteja de les cobertes i els ponts amb aigua abundant i fumigació dels espais tancats amb gasos olorosos de suposada acció desinfectant.

Aquests desembarcaments generals de passatgers, però, com el que es va fer l'any 1821, no deixaven de causar problemes greus a la junta rectora del llatzeret, ja que la impotència que significava haver de lluitar contra una malaltia que ocasionava la mort dels afectats en poques hores i que es difonia fàcilment –al llatzeret hi havia el mosquit que transmetia la malaltia, l'*Aedes aegypti*, però aquest mecanisme de transmissió era desconegut en aquella època– s'afegia a les nombroses protestes dels confinats sans per les mancances dels estris adients per cobrir les més simples necessitats de la vida quotidiana, fins i tot en una època en què aquestes necessitats eren realment molt poc sofisticades.¹⁰



Un altre fet que cal destacar del reglament que regia el llatzeret de Maó en els seus inicis és que no era previst que aquests episodis d'epidèmies es cobriessin amb més personal sanitari que el normal de la institució, és a dir, un metge i un cirurgià –el metge consultor no habitava regularment el llatzeret, sinó que assessorava la Junta Superior a Maó. Tanmateix, encara que no es preveia l'augment de personal sanitari quan el nombre de malalts era elevat a causa d'una epidèmia, el reglament sí que preveia l'augment corresponent de guardes de sanitat. És a dir, a major nombre de malalts, major nombre de vigilants.

Aquest fet és una conseqüència evident de la impotència de la medicina de l'època davant la realitat mortífera de malalties com la febre groga o la pesta. Els metges i els responsables sanitaris de l'època sabien, encara que no sempre ho expressessin d'una forma explícita, que aquestes malalties no tenien cura amb els remeis dels quals disposaven. Per tant, davant d'una epidèmia d'aquesta mena no es podia fer res pels malalts i l'actuació més sensata era evitar que el mal es propagués entre la població sana; per això s'havien d'aïllar els contagiats. El paper dels sanitaris del llatzeret en aquesta situació no era procurar la curació dels malalts, encara que de vegades fessin intents d'aplicar remeis que eren inútils, si no contraproductius, sinó observar l'estat de salut dels confinats per detectar el més aviat possible l'aparició dels símptomes que condemnaven una persona a ser traslladada al departament dels empestats. Després, la principal preocupació era aïllar els malalts i les persones que havien estat en contacte amb ells, i, per això, no eren necessaris els metges sinó els guardes i els departaments emmurallats.

■ EL FINAL DE LA HISTÒRIA

Aquesta situació dramàtica va anar canviant a poc a poc al llarg del segle, però els veritables canvis no van ser fins a les darreres dècades, quan, d'una banda, els avenços de la medicina van anar posant de manifest els veritables mecanismes de transmissió de les malalties infectocontagioses i, de l'altra, l'estat es va fer càrrec, per

mitjà de departaments específics, de la gestió del llatzeret maonès. El primer fet va tenir com a conseqüència la desaparició de l'estructura de patents i la construcció d'infermeries d'infecciosos allà on hi havia hagut els magatzems de mercaderies de la patent bruta, que ja no es desinfectaven amb gasos per matar les olors sinó amb l'ajuda d'autoclaus o amb substàncies desinsectadores que eliminaven els veritables vectors de moltes malalties: els paràsits. El segon, que disminuís la precarietat de les instal·lacions, sempre dins l'endèmica penúria de l'administració espanyola durant el segle passat.¹¹

A la vegada que la situació del llatzeret millorava, les grans epidèmies que havien assolat Europa els segles anteriors anaven sent eradicades, a poc a poc, gràcies al progrés de la higiene, i les seves manifestacions quedaven reduïdes a focus endèmics en regions geogràfiques llunyanes de les quals rarament sortien. Encara que molt prest van ser substituïdes per noves malalties epidèmiques, com el còlera, els llatzerets clàssics resultaven poc eficaços per lluitar-hi en contra, pel fet que l'aïllament dels afectats per si sol no assegurava el control d'una malaltia que, en el cas del còlera, per exemple, es transmetia per l'aigua i els aliments contaminats. Per això, el paper d'aquestes instal·lacions en la lluita contra les malalties infectocontagioses va anar disminuint a poc a poc fins a anul·lar-se, moment en què els diferents països van anar decretant la clausura dels seus llatzerets i la dedicació d'aquestes instal·lacions a d'altres cometes.

Aquest moment, en el cas de l'Estat espanyol, arribà l'any 1917 i, en aquesta data, després de cent anys, el llatzeret de Maó va deixar de funcionar com a instal·lació per fer-hi la quarantena. Tot seguit va passar el mateix que havia passat en els seus orígens: els edificis van servir per a usos molt diversos, entre els quals el de colònia de vacances per a fillets. Actualment, s'empra com a residència d'estiu per a funcionaris de Sanitat i per a la celebració de simposis i congressos científics.

Tanmateix, malgrat aquests canvis d'usos, la circumstància que el llatzeret de Maó, d'ençà la seva inauguració, no hagi tancat mai les portes ha resultat un fet positiu per a l'estat de conservació de totes les instal·lacions i estructures arquitectòniques, que avui es conser-

ven gairebé com fa dos-cents anys. Açò el converteix en un dels pocs llatzerets marítics europeus que ha mantingut les instal·lacions originals intactes, sense altres modificacions que les que s'hi van fer a principi de segle per adequar-lo a les noves necessitats sanitàries d'aquells

anys. Açò fa del llatzeret del port de Maó un conjunt arquitectònic molt important, testimoni gairebé únic del final d'una època en la història de la lluita de la humanitat contra les malalties epidèmiques.

NOTES

1 RODRÍGUEZ OCAÑA, E., *La cuestión del lazareto marítimo permanente en la España del siglo XVIII de Cádiz a Mahón*. Asclepio (1988), XL, Fasc. 1, Madrid, p. 265-276.

2 Aquest primitiu llatzeret era en un petit illot, ben proper a la península, on s'havia de construir el llatzeret general. Aquest illot s'anomenava l'illa de la Quarantena pel fet que, des del segle XV, s'havia utilitzat per dipositar-hi les mercaderies que arribaven a Maó i que s'havien d'orejar abans de ser desembarcades. En temps dels anglesos, es van fer algunes construccions molt simples i provisionals per protegir els guardes de sanitat i les mercaderies; aquestes construccions es van substituir, al final de l'ocupació anglesa, per una edificació d'obra de dos cossos i un sol pis. Es dona la circumstància que aquest edifici es conservà fins ben entrat el segle XX, quan fou enderrocat per construir-hi unes instal·lacions militars.

3 En un principi, el llatzeret de Maó havia d'acollir els vaixells sanitàriament sospitosos que volguessin arribar a un port espanyol des de qualsevol origen, és a dir, en teoria, fins i tot els vaixells procedents d'Amèrica i amb destinació a la costa cantàbrica havien de passar pel port maonès, cosa que no feien mai perquè, com hem vist, la quarantena dels vaixells procedents del continent americà no es veia com una necessitat imprescindible. Tanmateix, la necessitat de complir les normatives sanitàries internacionals, cada vegada més estrictes, va fer que en una data tan avançada com l'any 1842 s'inaugurés, a les illes de San Simón i San Antonio –els diferents departaments eren distribuïts entre les dues illes–, dintre la ria de Vigo, un altre llatzeret general per atendre les necessitats de la vessant atlàntica de les costes espanyoles.

4 Totes aquestes informacions i les que hi ha en el proper apartat provenen de l'anomenat *Diari de Maó* del capità Roca. Aquest document, que conté anotacions diàries sobre els principals esdeveniments ocorreguts a la ciutat de Maó entre 1775 i 1825, fou escrit pel capità retirat Joan Roca i es conserva a l'Arxiu Municipal de Maó sota la signatura U-323.

5 Les informacions sobre la distribució de departaments i el seu ús es troben al llibre *Ministerio la Gobernación. El Lazareto de Mahón en 1917*. (Imp. y encuad. de Valentín Tordesillas, Madrid, 1917) 88 pp., i les informacions sobre l'estructura arquitectònica

de les instal·lacions corresponen a observacions directes de l'autor.

6 Veure, per exemple, «Representació al Rei dels jurats de Maó», de 8 de maig de 1817, Arxiu Històric de Maó, U-609.

7 *Reglamento interino de sanidad para el gobierno y dirección del Lazareto de Mahón*, Imprenta de Pedro Antonio Serra, Maó, 1817.

8 Tota la normativa exposada en aquest capítol és al reglament esmentat a la nota 7.

9 Informe de Pere Felip Monlau al ministeri de la Governació que és dipositat als papers Monlau, a l'Arxiu del Monestir de la Reial, a Palma de Mallorca (ms. 257-8; Comisión Sanitaria a Mahón y otras partes).

10 JUNTA SUPERIOR DE SANIDAD, 1821. *Descripción de los sucesos memorables acaecidos en Lazareto Nacional del Puerto de Mahón en la Isla de Menorca, y de las principales disposiciones adoptadas por la Junta Superior de Sanidad de dicha isla desde mediados de agosto hasta el día de la fecha*. Imprenta Constitucional de Serra, Maó; p. 113.

11 MINISTERIO DE LA GOBERNACIÓN (1917). *El Lazareto de Mahón en 1917*. (Imp. y encuad. de Valentín Tordesillas), Madrid. 88 pp.

